

Aleksandar Bandović*Narodni muzej u Beogradu*

aleksandarbandovic@gmail.com

Naučne mreže Miodraga Grbića i njihov uticaj na srpsku arheologiju

Apstrakt: Kako bismo razumeli nastanak, širenje, usvajanje i održavanje ideja u nauci, naučnika bi trebalo sagledati u svetlu njegovih savremenika. Studije sociologije nauke pokazuju da neformalni nivo, odnosno personalna komunikacija, čini značajan deo naučnog života. Kroz personalnu komunikaciju naučnici grade različite strategije, nalaze potvrdu svojih ideja ili utemeljuju sopstvene položaje. Vođeni različitim interesima naučnici se na taj način grupišu u mreže interakcija. Analiza personalne korespondencije Miodraga Grbića (1901–1969), kustosa i arheologa Narodnog muzeja u Beogradu, pruža uvid u nepoznate ali značajne detalje istorije srpske/jugoslovenske arheologije. Grbićeva delatnost postaje znatno jasnija ukoliko se posmatra u kontekstu, kroz prizmu internacionalnih naučnih mreža. Ideje koje je delio u okvirima naučnih mreža postaće očigledne tokom Drugog svetskog rata i konačno dobiti svoje otelotvorenje u vidu Muzejskog kursa. Gledano šire, iza Grbićevih naučnih mreža naslućujemo velike i važne teme kulturno-istorijske arheologije u specifičnim idejno-političkim okolnostima Evrope između dva svetska rata.

Ključne reči: naučne mreže, sociologija nauke, istorija arheologije, kulturno-istorijska arheologija, Miodrag Grbić

Pristup

U uticajnoj knjizi *Struktura naučnih revolucija* Tomas Kun se ponadao da će „istoriografska revolucija” u istoriji nauke doneti kontekstualizovanje naučnika i njihovih savremenika, njihovih ideja i otkrića, u mesto i vreme u kojem su živeli. Govoreći o pokušajima da se dosegne „istorijski integritet” nauke u njenom sopstvenom vremenu, Kun o „novim” istoričarima nauke kaže:

„Oni se, recimo, ne pitaju o vezi Galilejevih gledišta sa gledištima moderne nauke, već pre o odnosu njegovih gledišta i gledišta *njegove grupe*, to jest *njegovih učitelja, savremenika i neposrednih sledbenika u nauci*. Štaviše, oni insistiraju na proučavanju stanovišta te grupe i drugih sličnih grupa sa takve tačke gledišta koja daje tim stanovištima maksimalnu unutrašnju koherentnost i najbliže moguće odgovaranje prirodi i koja je obično sasvim drugačija od tačke gledišta moderne nauke” (Kun 1974, 42–43, naglasio A. B).

Kun će napisati da je idealni istoričar nauke spreman da „ostavi po strani nauku koju zna”, a „nauku bi trebalo da uči iz knjiga i časopisa perioda koji proučava (...) baveći se inovatorima trebalo bi da pokuša da misli kao oni” (Kuhn 1977, 110). U oba slučaju, Kun govori o jednom epistemološkom idealu koji će zauzeti značajno mesto u debatama o istoriji nauke i sociologiji znanja (up. Stocking 1965; Škorić 2009). Međutim, u istoriji arheologije Kunove ideje su najčešće preuzimane da se označe promene paradigmi¹ i to po dobro poznatom receptu, od kulturno-istorijske, procesne do post-procesne arheologije (Trigger 2006; Olsen 2002). Trigger i Olsen su bili svesni ograničenja Kunove *Strukture* (Trigger 2006, 9; Olsen 2002, 27) jer kao i većina društvenih nauka i arheologija bi mogla više odgovarati preparadigmatskom stanju, odnosno stanju u nauci u kojem su „česte i duboke debate oko legitimnih metoda, problema i standarda rešenja” (Kun 1974, 94). Drugačije rečeno, naučne „revolucije” u arheologiji se ne mogu shvatiti doslovno, niti na taj način možemo shvatiti internu/eksternu logiku koja upravlja „promenama”, „pravcima” ili „školama” delovanja u istoriji arheologije. Takođe se može ispostaviti da paradigme o kojima je Kun govorio u arheologiji postoje uporedo (up. Baudou 1998, 83–85).

Ovo je naročito važno istaći u kontekstu srpske/jugoslovenske arheologije, gde je u poslednje vreme uočeno da se model tumačenja istorije arheologije kroz paradigmatičke promene ne može primeniti (Palavestra and Babić 2016; Palavestra i Milosavljević 2015, 624; up. Babić 2011, 573). Ispostavilo se da ključni koncepti evropske arheologije, kao što je koncept kulture ili tipološki metod, ne samo da su teško ulazili u vokabular male arheološke zajednice u Srbiji prve trećine XX veka (Palavestra and Babić 2016, 9–10), već su nailazili na ozbiljan, gotovo personalni otpor (npr. Vasić 1914, 60, ff. 231; up. Palavestra i Milosavljević 2015, 623–624). Iz tog razloga, u novijim radovima o istoriji arheologije u Srbiji primenjeni su drugačiji pristupi.

Pojmovi koji su kod nas našli primenu u istraživanjima koja se bave istorijama naučnih disciplina, a koji zavređuju posebnu pažnju, su *stil* i *kolektiv mišljenja* preuzeti iz dela Ludvika Fleka (Milosavljević 2013; Palavestra 2013; Palavestra and Babić 2016). Stil mišljenja je za Fleka karakteristika koja povezuje pojedince sa zajedničkim znanjima, metodama, odnosno pojedince u intelektualnoj interakciji. Za razliku od Kunove *naučne zajednice*, koju ovaj autor definiše kao „proizvođače i potvrđivače naučnog saznanja”, Flekov *kolektiv mišljenja* može se odnositi na kolektiv koji potiče iz različitih polja kulture ili znanja i znatno je sveobuhvatniji (Kun 1974, 243; Škorić 2010, 348, ff.1; Milosavljević 2013, 724; Baudou 1998, 94; Mößner 2011, 365).

¹ Kunu je najčešće zamerano nekonzistentno korišćenje reči paradigma koju on u *Postscriptu*, na sociološkom nivou, označava kao: „Čitavu konstelaciju uverenja, vrednosti i tehnika i tako dalje, koju dele članovi jedne (naučne) zajednice” (Kun 1974, 239).

Iz nešto drugačije perspektive, u radovima koji najšire obuhvataju oblast sociologije nauke, razvijen je koncept *nevidljivog koledža*. U svom originalnom značenju pojam nevidljivi koledž je upotrebljen na prethodnike Kraljevskog društva u Londonu krajem XVII veka, a od 60-ih godina XX veka koristi se kako bi se označila neformalna skupina naučnika u jednoj istraživačkoj oblasti koji su u socijalnoj interakciji. Komunikacija se obavlja na formalnom ili neformalnom nivou, od kojih neformalna, uključujući i privatnu korespondenciju, čini veći deo naučnog života (Škorić 2010, 149, 258–259; De Mey 1982, 134). Najjednostavnije rečeno u pitanju je set neformalno komunikacijskih odnosa među naučnicima i istraživačima koji dele specifične ciljeve ili interese. Susrećući se na različitim konferencijama, razmenjujući objavljene i neobjavljene publikacije ili usmena saopštenja, važno je naglasiti da među njima dolazi do difuzije ideja. Neke od ovih grupa definišu teme ili pitanja u određenim istraživačkim poljima ili čak kontrolišu finansiranje, a mogu se posmatrati i kao jedinice socijalne kontrole (De Mey 1982, 137). Najčešći način proučavanja nevidljivih koledža je citatologija ili sociometrijska analiza (Škorić 2010, 265–266). U istoriji arheologije koncept nevidljivih koledža je relativno nov, insistira se na njegovoj internacionalnoj prirodi, njegovom menjanju tokom vremena ili na fleksibilnijem tumačenju samog fenomena. Margarita Diaz Andreu je na osnovu privatne korespondencije uspela da pokaže kako nevidljivi koledž (Gordon Čajld i španski arheolozi) može savršeno funkcionisati iako njegovi pripadnici ne moraju deliti iste političke ideologije (Diaz Andreu 2007, 2008).

Jedan od glavnih problema koncepta nevidljivog koledža jeste što opisuje različite fenomene kroz sijaset definicija. Derek Prajs (Derek J. de Solla Price) je isprva definisao *nevidljivi koledž* kao grupe naučnih elita u međusobnoj interakciji, dok su ostali istraživači na osnovu istraživanja formalne komunikacije tvrdili da je reč o *socijalnim krugovima*, *inovacijskim klikama* ili *čvrsto umreženim zajednicama* (Zuccala 2006, 153). Generalno, na osnovu istraživanja *nevidljivih koledža* nesporno je utvrđeno da grupe naučnika vođenih različitim interesima teže grupisanju u mreže interakcija. Ukoliko postoji relativno intezivna koncentracija interesnih veza, koje nemaju jasnu granicu, moguće je govoriti o naučnim ili istraživačkim mrežama. Na najbazičnijem nivou, interesne veze, samim tim i istraživačke mreže, nastaju onda kada naučnici i istraživači postaju svesni relevantnosti tuđih istraživanja zarad sopstvenih (Mulkey, Gilbert and Woolgar 1972, 189).

Ovde bi trebalo dodati da posmatrajući naučnika kroz njegove savremenike, odnosno u kontekstu mišljenja i delanja njegovih savremenika, kroz njihove međusobne neformalne i formalne odnose ili pokušaje ostvarivanja istih, približavamo se i svetu ideja koji je obeležio pojedine periode istorije nauke.

U ovom radu nastojaću da osvetlim pojedine aspekte naučnih mreža Miodraga Grbića (1901–1969), kustosa i arheologa Narodnog muzeja u periodu pre Drugog svetskog rata (Sl. 1). Kao jedan od značajnih izvora biće korišćena i

Grbićeva privatna pisma koja se čuvaju u Arhivu SANU u Sremskim Karlovcima (Fond Miodrag Grbić). Neformalna komunikacija, u ovom slučaju privatna korespondencija, pokazuje Grbićevu delatnost u svetu njegovih savremenika omogućavajući nam da sagledamo na koje je sve načine čak i neformalni kontakti mogu uticati na delatnost jednog arheologa. Grbićeve naučne mreže bi prevashodno trebalo shvatiti kao amorfnu skupinu naučnika koje su vodili isti ali i različiti interesi. Ovi interesi se ne mogu uvek dovesti u vezu sa strogo „naučnim” pitanjima, nego u velikoj meri govore i o različitim ambicijama i strategijama, političkim i idejnim stavovima, kako Grbića, tako i njegovih savremenika, koji utiču (manje ili više očigledno) na profesionalno delovanje pojedinca.

„Naša stvarnost”²

Za potrebe ovog rada neću ulaziti u detaljne biografske podatke o Miodragu Grbiću koji su manje ili više već poznati (Gačić 2005). Grbić se po završetku studija u Pragu, gde mu je mentor bio Lubor Niderle (Niederle), kao arheolog sa doktoratom iz praistorijske arheologije, vratio u Kraljevinu Jugoslaviju i započeo rad u Narodnom muzeju u Beogradu 1926. godine. Važno je istaći da je Grbićev mentor Lubor Niderle, već početkom XX veka oformio tzv. Univerzitetsku školu arheologije (*Universitätsschule*). Ova škola nastala je kao pandam učenjima Jozefa Piča (Josef Ladislav Píč) koji, niti je prihvatao trodobni sistem, niti je smatrao neolit nezavisnim arheološkim periodom. Sukob, koji se vodio i na stranicama dnevnih novina, završio se publikovanjem knjige *Rukověť české archeologie (Průručník české archeologie)* koju je Niderle napisao u saradnji sa Karelom Buhtelom, postavljajući praistorijsku hronologiju i češku arheologiju na svoje noge (Salač 2006, 226–227). S druge strane, u *Životopisu*, napisanom tokom vremena Muzeja kneza Pavla, Grbić je istakao: „Radi upotpunjavanja svojih znanja bio sam u zimu 1921/1922 u Beču, gde sam se interesovao osobito za rad Mengina, Rajša i Stržigovskog”.³ Grbićeva početna pozicija, dakle, bila je drugačija od već etabliranoga arheologa i profesora na Beogradskom univerzitetu, Miloja Vasića (1869–1956) koji je arheologiji prilazio iz sveta ideja *nauke o starinama (Altertumswissenschaft)* i primenjujući ih na praistorijskoj arheologiji (Palvestra and Babić 2016, 4). Grbić je, pak, obrazovan kao praistorijski arheolog u okvirima centralnoevropske arheologije, gde je već postojala

² Grbić je na ovaj način naslovio poglavlje gde opisuje svoj povratak sa studija u Pragu u svojoj autobiografiji *Svetla ispod zemlje* (Grbić 1956).

³ *Životopis* je bez datuma ali natpis na početnoj strani i font pisaće mašine jasno ukazuju da je napisan u vreme Muzeja kneza Pavla (1935–1944). Prilog prigovora na rešenje Srpske akademije nauka u Beogradu, mart 1952. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić

jaka tradicija istraživanja hronologije, tipološkog metoda i proučavanja uticaja u praistoriji (difuzija) (Neostupny 2002, 285). Međutim, suprotno od shvatanja centralnoevropske arheologije kao monolitnog bloka tradicija, ideja i praksi, kao *Kulturraum*-a nastalog na bivšem prostoru Habsburške monarhije, ovde bi trebalo računati na sve regionalne razlike i diverzitet njihovih pristupa (Sommer and Gramsch, 2011, 20; Raczkowski 2011).

U trenutku Grbićevog povratka u Beograd upravnik Muzeja je bio Vladimir Petković,⁴ rukovodilac preistorijske zbirke i klasičnog odeljenja Balduin Sarija, a Muzej je već nekoliko godina iskopavao antički lokalitet Stobi.⁵ Iz jednog akta koji je Vladimir Petković, uputio Ministarstvu prosvete vidi se da je Grbićev prvi posao u Muzeju bio honorarni „izrada listnog inventara praistorijske zbirke”.⁶ Grbić je krajem 1926. i početkom 1927. godine proveo samo tri meseca kao „asistent istorije umetnosti Filozofskog fakulteta”.⁷ O svojim prvim iskustvima po povratku, on u autobiografiji kaže: „Na univerzitetu me je Nikola Vulić, pun lepih fraza, ostavio u neizvesnosti a Miloje Vasić grubo i prosto odbio. Prihvatio me je odmah, neposredno i srdačno Vlad. R. Petković, koji mi je potom uvek bio prijatelj” (Grbić 1956, 10–11).

Postoji dobra osnova za tvrdnju da se Miodrag Grbić nadao da će naći svoje mesto kao univerzitetski profesor. Iz jednog ranog pisma koje mu je uputio Sarija, koji je u međuvremenu postao upravnik arheološkog seminara u Ljubljani, može se zaključiti da se Grbić raspitivao za poziciju na Ljubljanskom univerzitetu:

„I sada odgovor na vašu kartu: Ovde nemamo nijednog praistoričara, niti na Univerzi, niti u Muzeju. U muzeju upravlja predist. zbirkom sadašnji direktor G. J. Mal koji je po struci arhivar samo na teološkom (!) fakultetu predaje g. prof Lambert Ehrlich 1 čas: Prazgodovina v luči etnologije (Predistorija u svetlosti etnologije). I za klasičnu arheologiju nemamo u ovome semestru predavanje. U letnjem semestru, predavaću ja o grčkoj umetnosti, pošto sam i za klas. arheologiju. Upravnik arh. seminara sam takođe ja. U muzeju nemaju klas. arheologa. U Splitu je direktor muzeja Dr. Mihovil Abramić, pored toga još dr. Grgin. Stari direktor Don Frane Bulić je u penziji. Svi su klasični arheolozi, predistoričara nemaju”.⁸

⁴ Petković je 1905. godine postao pomoćnik čuvara Narodnog muzeja, a 1911. stalni docent Filozofskog fakulteta. Osnivač je Seminara za istoriju umetnosti, a od 1919. godine čuvar Narodnog muzeja (Đorđević 1984, 42).

⁵ ANM, br. 100, 101, 9. februar, 1927. godine, Izveštaj o stanju i radu Narodnog muzeja u 1926. godini.

⁶ ANM, br. 245, 7. maj 1926. godine.

⁷ Službenički list Miodraga Grbića, ANM. Grbić je bio asistent Univerziteta u Beogradu od 30. 11. 1926. do 31. 3. 1927. (Prigovor na rešenje Srpske akademije nauka u Beogradu, mart 1952. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić, nezaveden akt).

⁸ Pismo Balduina Sarije upućeno M. Grbiću, 29. decembar 1926. godine. Takođe, videti pismo Hansa Rajnerta (Hans Reinerth) upućeno Miodragu Grbiću, koji Grbiću

U narednim godinama Grbić je započeo iskopavanje nekoliko lokaliteta, od kojih su svakako najvažniji Starčevo i Pločnik. Upravi Narodnog muzeja već je Miloje Vasić skrenuo pažnju na lokalitet Starčevo u julu 1925. godine. Kako kaže Vasić u pismu Petkoviću:

„Već od pre 2–3 meseca moji slušaoci, su na svojim ekskurzijama, otkrili ovo nalazište i pokazali mi neke keramičke fragmenete, prikupljene na tom nalazištu. Mene su naročito zanimali, skoro iznenadili, fragmenti sa slikanim ornamentima, rađeni u dotle nepoznatoj tehnici za užu oblast oko tako važnog preistorijskog nalazišta u Vinči”.⁹

Nije nebitno, za buduće odnose Grbića i Vasića, to što Vasić u istom pismu predlaže Petkoviću da organizaciju i rukovođenje iskopavanja Starčeva Vasić „primi na sebe”. Na ovaj predlog Vladimir Petković je pristao, no, izgleda da u tom momentu nije bilo novčanih sredstava za iskopavanja.¹⁰

S druge strane, lokalitet Pločnik je otkriven prilikom građenja pruge Prokuplje–Kuršumlija, kako se to vidi iz dva izveštaja Uprave za građenje železnica koji su prosleđeni u januaru i februaru 1928. godine upravi Narodnog muzeja.¹¹

Sa iskopavanjima Starčeva i Pločnika 1928. godine Grbić je kao mlad praiistoričar (imao je tada 27 godina), skrenuo pažnju na sebe. Iskopavanje Starčeva će mu omogućiti buduću saradnju sa Vladimirom Fjuksom (Vladimir Feweks),¹² Heti Goldman (Hetty Goldman) i Robertom Erihom (Robert Ehrich), a iskopavanje Pločnika prvu i jedinu publikaciju u ediciji Narodnog muzeja „Prehistorički spomenici” (Grbić 1929). Omanja monografija koju je Grbić napisao na nemačkom o Pločniku ujedno je i prvi pokazatelj otvorenih neslaganja sa Milojem Vasićem oko pitanja datovanja praistorije na području Srbije. Koristeći se analognim naseljima Gradcem, Vinčom, Jablanicom i Butmirom, on je opredelio Pločnik u eneolit, odnosno bakarno doba. Vasićevi hronološki zaključci, po Grbiću, nisu bili prihvaćeni od strane drugih praiistoričara, kao što su Mengin

želi sve najbolje u vezi s planovima za Univerzitet, 28. mart 1930. godine (Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić).

⁹ ANM, br. 387, 7. jul 1925. godine. Vasić u ovom pismu predlaže probno iskopavanje Starčeva. Kao razlog za hitnost iskopavanja on navodi, između ostalog, „što se za njega zainteresovao Celestin Nuber, starinar, koji se, kako sam saznao, nastanio u selu Starčevu gde hrabri ljude da nalazište ruše i nađene objekte njemu predaju...”

¹⁰ ANM, br. 387, 7. jul 1925. godine i ANM, nezadeven akt, Izveštaj o radu Historijsko-umetničkog muzeja u 1925. godini, Preistoriska zbirka, gde se vidi da Muzej nije finansirao ni iskopavanje Vinče.

¹¹ ANM, br. 50, 23. januar 1928. godine i ANM, 19. februar 1928. godine.

¹² Pretpostavljam da je Grbić saradnju sa Fjuksom ostvario preko Praškog univerziteta. Vladimir Fjuks je od 1929. godine kao direktor Američke ekspedicije u Centralnoj Evropi iskopavao neolitski lokalitet Homolku u Češkoj (Feweks 1932).

(Oswald Menghin),¹³ Hernes (Moritz Hoernes) ili Stenli Kason (Stanley Casson). Terenski rad i tačnost stratigrafskog opažanja Miloja Vasića verovatno ne može biti napadan, oprezan je bio Grbić, ali je mislio da mlađi elementi i na Gradcu i Vinči predstavljaju lokalni fenomen koji se ne može generalizovati. Pločnik je kulturno, sudeći po poziciji, na jednoj prelaznoj zoni između severnih kultura Dunava i Egeje i sadrži elemente i jedne i druge oblasti (Grbić 1929, 18). Pored toga što će Grbiću omogućiti i „objekat razmene” sa drugim evropskim arheolozima,¹⁴ o ovoj publikaciji će kratak prikaz napisati i tada već proslavljeni arheolog Paul Rajneke (Reinecke 1931, 70–71).

Još jedna važna tačka u Grbićevoj karijeri bilo je iskopavanje „Gradišta” iznad crkve Sv. Erazma na Ohridu. Interesovanje za istraživanja oko jezera Ohrid naročito je podstaknuto publikacijom Bogdana Filova i Karela Škorpila o Trebeniškoj nekropoli i bogatim „arhajskim” grobovima koji su bugarski vojnici pronašli 1918. godine (Filow i Škorpil 1927). Grbić je napisao prikaz ove knjige u Glasniku Skopskog naučnog društva (Grbić 1928) ali i zahtevao povratak „arheoloških objekata koji su Bugari odneli iz okupirane Srbije” pozivajući se na odredbe Nejskog ugovora i „kuturan, moralan i materijalan značaj (...) ove stvari”.¹⁵ Istovremeno, zlatne maske, krateri i ratnička oprema pronađeni kod Trebeništa privukla su pažnju nemačkog istoričara Johana fon Rajsvisa (Johann Albrecht Freiherr von Reiwitz) i Nemačkog arheološkog instituta te na taj način dolazi do prve međunarodne saradnje Narodnog muzeja u Beogradu.¹⁶ Postavilo se pitanje gde su ljudi sahranjeni na Trebeniškoj nekropoli zapravo živeli, a Gradište iznad crkve Sv. Erazma bilo je idealan lokalitet (Unverzagt 1954, 19). Ukoliko je tačan izveštaj sa godišnje sednice Nemačkog društva za praistoriju i folklor koji prenosi list *Vreme*, onda je Rajsvic taj, kako kaže Vilhelm Unfercagt „koji se potrudio da Nemačka dobije koncesiju na naučna otkopavanja”

¹³ Mada je nigde ne citira, Grbić je, očigledno, bio svestan Menginove ranije kritike upućene na račun Vasićevog datovanja Gradca: „Vasićev način rada, u protivnom, samo pokazuje da srpska arheologija, čiji je on nesumnjivo najvažniji predstavnik, nije još prevazišla dečije boljke” (Menghin 1913, 241).

¹⁴ Npr. pismo švedskog arheologa Nilsa Abergu upućeno Miodragu Grbiću, 21. januar 1930. godine, gde mu se Aberg zahvaljuje na „schönen Arbeit über Pločnik” ili pismo Herberta Kina (Herbert Kühn), nemačkog arheologa – 17. jun? 1930. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić. S druge strane, indikativno je da se Vasić u prvoj knjizi o Vinči izdatoj 1932. godine nigde ne poziva na Grbića, iako piše o Pločniku (Vasić 1932, 119, 125).

¹⁵ ANM, Pov. br. 123, 16. februar, 1928. godine i ANM, br. 883, 9. novembar, 1928. godine.

¹⁶ Odobrenje za iskopavanja Rajsvic i Nemački arheološki institut dobili su već 1929. ali su prva iskopavanja počela 1931. godine (ANM, nezaveden akt Ministarstva prosvete, P. br. 21360, 30. septembar 1930. godine i ANM, br. 223, 27. mart 1931. godine).

(*Vreme*, 25. januar 1933. godine). Rajsavic se u jednom pismu poslatom Grbiću 1930. godine nadao da će iskopavanje Gradišta doprineti pravom razumevanju Trebeništa, što možda objašnjava i njegovu motivaciju za učešće na iskopavanju.¹⁷ Iako je sve zaličilo na šlimanovski scenario u Miki, rezultati iskopavanja nisu doneli „bogate” nalaze, a ispostavilo se da je reč o naselju iz mlađeg helenističkog perioda (Unverzagt 1954). U međuvremenu, više sreće je imao Nikola Vulić koji je pronašao nove grobove sa zlatnim maskama (Ljubomirović 2013, 55–56). No, Grbiću će iskopavanja Gradišta 1931. i 1932. godine doneti bolje poznanstvo sa Vilhelmom Unfercagtom (Wilhelm Unverzagt), direktorom muzeja u Berlinu (Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte) i samim Rajsvicem. Ubrzo, na inicijativu Rajsvisa i Unfercagta, Grbić je postao i dopisni član Nemačkog arheološkog instituta.¹⁸

Putovanje podunavskih arheologa

U jednom intervju koji je Miodrag Grbić dao za list *Pravda* 1933. godine, u članku pod naslovom „Grupa od trideset odličnih evropskih arheologa posećuje nalazišta u našoj zemlji”, on ističe:

„Veliki arheološki radovi u toku poslednjih godina nisu doneli samo naučno senzacionalni i dragoceni arheološki materijal, već su postali poznati zahvaljujući svome ogromnom značaju širom čitavog sveta. Stručni časopisi pisali su o značajnim rezultatima iskopavanja u prestorijskoj Vinči, kao i Pločniku i Starčevu, o arhajskim grobovima punim zlata kod Trebeništa, o antičkom ranohrišćanskom mestu u Stobima, o tamošnjem mramornom pozorištu, o bogatim bazilikama. Zabeleženi si svi uspesi mlade jugoslovenske arheologije i slava naših arheoloških bogatstava raznela se širom sveta (...) Da su ovi rezultati neobično važni, vidi se po tome što se za jugoslovensku arheologiju pored domaćih institucija interesuju i strane kao Nemački arheološki institut, Harvardski universitet, engleske i danske arheološke grupe. Može se reći da su svi dosadanji arheološki radovi u Jugoslaviji težili rešenju dva osnovna arheološka problema: u preistorijskoj arheologiji pitanje veze Egeje sa Podunavljem treba da reši dolina Vardara i Morave; u antičkoj arheologiji, pitanje prelaza u ranohrišćansku umetnost treba da reši bogatsvo rimskih mesta na području Jugoslavije, gde se ta umetnost svakako rodila i širila dalje” (*Pravda*, 21. septembar 1933. godine).

Grbić je na taj način najavio „Peto putovanje podunavskih arheologa” (V. Studienfahrt der Donauländischen Archäologen), koji je organizovala Rimsko-germanska komisija, u kojem je bio jedan od članova odbora za doček za-

¹⁷ Pismo Rajsvisa upućeno Miodragu Grbiću, 1. jul 1930. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić.

¹⁸ Pismo Teodora Viganda (Theodor Wiegand) upućeno Miodragu Grbiću, 25. oktobar 1932. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić.

jedno sa Nikolom Vulićem, Andreasom Alfeldijem, Vladimirom Petkovićem, Ferencom Tompom, Mihovilom Ambramićem i Balduinom Sarijom.¹⁹ Sudeći po korespondenciji između Sarije, Grbića i Tompe, oni su bili glavni organizatori s jugoslovenske i mađarske strane.²⁰ Arheolozi su krajem septembra 1933. godine putovali od Budimpešte preko Osijeka, Vukovara, Novog Sada, Beograda, Vršca, Smedereva, Kostolca do Turn Severina. Kod Novog Sada su obišli „rimске šančeve” i utvrdili, posle duže diskusije, po rečima Mihovila Abramića, njihov „pravi karakter”, odnosno da su iz doba „Gepida ili Karla Velikog” (*Politika*, 28. septembar 1933. godine; *Pravda*, 29. septembar 1933. godine). U Beogradu, obišli su Narodni muzej, posetili Vulićevu kolekciju iz Trebeništa, postali počasni članovi Srpskog arheološkog društva, a u Arheološkoj zbirci ih je dočekaao Miloje Vasić (*Pravda*, 30. septembar 1933. godine). Unfercagt, očigledno miljenik tadašnje štampe, tom prilikom je rekao da je:

„kolekcija vanredno sastavljena, i da ona pokazuje da je Vinča bila jedan od najvećih centara preistorije, i da su se u njoj ukrštavale civilizacije sa juga i jugoistoka sa civilizacijom severa. U tome pogledu Vinča je prethodnik sadašnjeg Beograda, koji je takođe posrednik gde se ukrštava sve” (*Politika*, 29. septembar 1933. godine).

Pored Unfercagta na Petom putovanju podunavskih arheologa, bili su, između ostalih, Paul Rajneke (Paul Reinecke), Osvald Mengin, Rudolf Eger (Rudolf Egger), Ferenc Tompa (Ferenc Tompa), Gerhard Bersu (Gerhard Bersu), Rejmond Lantije (Raymond Lantier), Albert Egges van Gifen (Albert Egges van Giffen), Ejnar Digve (Ejnar Dyggve) i Ronald Sajm (Ronald Syme).²¹

U pismu Rajsvicu 10. novembra 1933. godine Grbić je o Putovanju podunavskih arheologa napisao:

„Dakle, izlet je završen i ja se nadam da ste o njemu čuli sve od g. Unverzagta. Izgleda, da je dosta uspeo, ali razume se, da je bilo i malih sitnih incidenata, koji nisu valjda mnogo uticali na goste. Videlo se mnogo toga u našem Podunavlju i u Muzejima a i na terenu. Za nekih nedelju dana posetili su izletnici Muzeje

¹⁹ Poziv za V. Studienfahrt der Donauländischen Archäologen, 12. avgust 1933. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić. Inicijativa za putovanja nemačkih i dunavskih arheologa krenula je od Rimsko-germanske komisije 1925. godine, isprva u oblasti Salzburga, Koruške, Zapadne Mađarske, a prilikom četvrtog putovanja 1931. godine arheolozi su obišli Dalmaciju (Sarija 1936, 734).

²⁰ Grbićevo pismo upućeno Ferencu Tompi, 12. jul 1933. godine, Pismo Ferenca Tompe upućeno Grbiću, 9. septembar 1933. godine, Pismo Balduina Sarije upućeno Miodragu Grbiću, 9. septembar 1933. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić.

²¹ Spisak stranih učesnika V. izleta Dunavskih arheologa, bez datuma, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić.

u Osijeku, Beogradu, Pančevu i Vršcu, a osim toga, lokalitete u Osijeku, rimskoj Mursi, kod Novog Sada i Titela t.z.v. rimske šančeve, Zemun, Vinču, Starčevo, Pančevo, Vršac, četiri lokaliteta u toj okolini i Kostolac, rimski Viminacium. Sve je to bilo vrlo interesantno, ali užasno zamorno. Cela ekspedicija je bila u stalnom pokretu. Razni hoteli, restorani, prevozna sredstva itd”.²²

Iako je trajao „nekih nedelju dana” ovaj izlet je ojačao Grbićeve veze sa različitim evropskim arheolozima, ipak, najviše sa arheolozima nemačkog govornog područja. Sa većinom od arheologa koji su prisustvovali putovanju podunavskih arheologa Grbić će se i kasnije dopisivati, ili sa njihovim asistentima, studentima, a sa nekima od njih nastojati da napravi zajedničke projekte.²³ Neke ideje, očigledno nastale u toku ovog putovanja, Grbić je pokušao da realizuje kroz publikovanje novih arheoloških časopisa. U pismu Veljku Petroviću koji je bio šef Umetničkog odseka Ministarstva prosvete, Grbić je predložio izdavanje časopisa *Danubius* ili *Ister*. Po njemu, ovaj časopis bi bio „središnji organ za domaću arheologiju a i za sve podunavske nacionalne države”. U istom pismu on je smatrao da je potrebno stvoriti i posebnu seriju publikacija pod nazivom *Archaeologia Jugoslavica* koja bi „davala samo prvoklasan novo otkriven arheološki materijal iz Jugoslavije na tehnički najsavršenji način, a uporedo na domaćem i jednom svetskom jeziku”.²⁴

Grbiću su personalni kontakti koje je ostvario sa evropskim arheolozima doneli drugačiju poziciju i u odnosu na srpsku arheologiju. Naime, 1934. godine, Grbić će objaviti znatno oštriju i hrabriju kritiku Vasićevih datovanja Vinče insistirajući da je Vinča neolitska i da „po svojoj sadržini pripada podjednako podunavskom i egejskom neolitu” (Grbić 1933–1934b, 326; up. 1933–1934a, 57).²⁵

²² Pismo Miodraga Grbića upućeno Rajsvicu, 10. novembra 1933. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić.

²³ Na primer, sa holandskim arheologom Van Gifenom, kako se to vidi iz jednog akta gde se kaže: „čast nam je izvestiti Vas, da je kustos ovog muzeja dr. Miodrag Grbić na ličnu inicijativu bio u prepisci sa g.A.E. van Gifenom i dao mu načelno uslove o kolaboraciji” (ANM, pov. br. 268, 25. april 1934. godine).

²⁴ Pismo Miodraga Grbića upućeno Veljku Petroviću, 12. januar 1934. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić. Za časopis *Danubius*, Grbić je počeo da sakuplja rukopise, međutim, do izdavanja ovog časopisa nije nikada došlo. Časopis *Archaeologia Jugoslavica* je nastao tek posle Drugog svetskog rata, tačnije 1954. godine, kao „federalni” časopis SFRJ (Novaković 2011, 477).

²⁵ Grbić je prikaz Vasićeve knjige imao spreman početkom 1933. godine i pokušavao je da ga objavi u časopisu *Præhistorische Zeitschrift* čiji je urednik bio Unfercagt. Međutim, Unfercagt u jednom pismu veli da je Grbićev nemački nažalost siromašan i da bi, očigledno, Unfercagt trebalo ponovo da napiše prikaz „Leider ist das deutsch so mangelhaft, dass ich die Besprechung erst völlig neu umschreiben lassen muss”. Pisma Vilhelma Unfercagta upućena Miodragu Grbiću, 10. februar i 29. april 1933. godine

Iste godine, Grbić je bio gost Nemačkog arheološkog instituta u Atini odakle je Vladimiru Petkoviću saopštio: „moj studijski rad se kreće oko ustanovljavanja hronologije naše preistorije. U tom pogledu osobiti materijal pruža Tesalski neolit. To je ključ za našu Vinču (...) Našao sam keramiku koji mi je mogao doneti naš Panta Urošević iz Vinče i ja bih je smatrao za našu.”²⁶

Kulturni krugovi i naučne mreže

Dugoročno gledano, pokazaće se, da su najvažniji kontakti koje je Miodrag Grbić ostvario bili kontakti sa nemačkim i austrijskim arheolozima, a Osvald Mengin (1888–1973) je svakako bio jedan od njih. Mengin je bio učenik i naslednik Morica Hernesa na katedri za praistorijsku arheologiju u Beču, i najvažniji predstavnik arheologije kulturnih krugova (*Kulturkreis-Archäologie*), kao zasebne grane kulturno-istorijske arheologije (Childe, 2004[1935], 42; Rebay-Salisbury 2011, 48). Pored rasprave koje je vodio sa Milojem Vasićem oko datovanja Gradca, Mengin je značajan za srpsku/jugoslovensku arheologiju po omanjem članku „Ka preistoriji vršačke oblasti” koji je izašao u *Starinaru* (Menghin 1913; Vasić 1914, 60, ff. 231; Menghin 1928). U ovom radu Mengin je analizirao arheološki materijal koje si se nalazio u Vršačkom muzeju i uveliko pisao o „dunavskom kulturnom krugu”, „krugu trakaste keramike”, „lendelskoj” „vršačkoj ili vatinskoj kulturi”, važnosti keramike „koja izgleda kao da je ukrašena kanapom (*Schnurkeramik*)” za pitanja Vinče, ili o „nordijskim seobama mlađeg neolitika” (Menghin 1928, 21–22, 26). Zajedno sa Čajldovim člankom „O značaju Srbije za preistoriju Evrope” koji je izašao u istom broju *Starinara*, Menginov rad predstavlja veoma dobar uvid u ideje tadašnje evropske arheologije, na primeru arheološkog materijala iz Srbije (Menghin, 1928; Childe 1928). Ovde bi trebalo dodati da je postojala očigledna razlika između arheologije kulturnih krugova koju je predstavljao Mengin i nasebinske arheologije Gustafa Kosine (*Siedlungsarchäologie*), a sam Mengin je kritikovao pojedine Kosinine zaključke (Menghin 1922; up. Grünert 2002, 124, 236; Rebay-Salisbury 2011, 51–53). Ipak, važne postulate je prihvatio pa je na jednom mestu napisao: „Neće još dugo potrajati dok Kosinino osnovno načelo, da arheološki kulturni krugovi uvek stoje u jednoj određenoj vezi sa etničkim individualitama, postane naučno opšte dobro” (Menghin 1922, 116; up. Rebay-Salisbury 2011, 51–53).²⁷ Dakle,

(Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić). Po Grbiću, Miloje Vasić je na njegov osvrst u *Starinaru* „odgovorio trajnom netrpeljivošću” (Grbić 1956, 16).

²⁶ Pismo Miodraga Grbića upućeno Petkoviću, bez datuma, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić

²⁷ „Es wird nicht mehr lange dauern, bis Kossinnas methodische Grundansicht, daß archäologische Kulturkreise stets in einem gewissen Zusammenhange mit ethnischen

iako je njegov učitelj Hernes vodio oštre rasprave sa Kosinom o mogućnostima arheologije da interpretira etničke zajednice u prošlosti, Mengin je Kosinino „osnovno načelo” proglasio opštim naučnim dobrom (up. Bandović 2012, 639). Po Menginu, kultura je produkt mentalne aktivnosti čoveka, objektiviziranog, materijalizovanog duha (Kroeber and Kluckhohn 1952, 64).²⁸ Godine 1931. izvršio je svoj opus magnum *Weltgeschichte der Steinzeit* (Svetska istorija kamenog doba), koji je nastao pod direktnim uticajima lingviste Rudolfa Muha (Rudolf Much) i etnologa Vilhelma Šmita (Wilhelm Schmidt) i okarakterisao sopstvenu knjigu kao „istoriju naroda (*Völkergeschichte*) u grandioznim razmerama” (Urban 2013, 128).²⁹

Miodrag Grbić je nešto drugačije prilazio pojmu arheološke kulture. U svom radu o keramici bakarnog doba iz Čoke on ističe važnost keramike za preistorijsku arheologiju u odnosu na druge objekte materijalne kulture, te ukazuje da od neolita keramika postaje nosilac kulture:

„Preistorijska keramika, u poređenju sa objektima drugog materijala nosilac je stalne stilske promene. Kako uz to zauzima manja područja, međusobno dovoljno diferencirana, a vremenski ispunjava kraće periode, preistorijska arheologija po njoj, kao glavnom nosiocu stila, raspoznaje kulture, regionalno i hronološki ograničene” (Grbić 1930, 200).³⁰

Grbić, pozivajući se na Ferencu Tompu, razlikuje dve kulture bakarnog doba, Bik kulturu i potisku kulturu, reč je o stilskim grupama trakaste keramike, a obe kulture su „u genetičkoj vezi, mlađa se razvila od starije, a nosili su ih antropološki isti ljudi, koji su verovatno činili istu etničku celinu sa ljudima ostalog područja trakaste keramike” (Grbić 1930, 203). Tako je i za Grbića arheološka kultura, koju on najpre definiše kroz stilove keramike, imala vrednost kao etnički marker. U važnoj sintezi, koju je napisao pred Drugi svetski rat, o praistoriji Vojvodine, Grbić već na samom početku kaže:

„Istorija nema i ne pruža pisane spomenike o rasnoj i etničkoj pripadnosti tih ljudi [ljudi iz praistorije], o njihovoj religiji i kultu, o društvu i državi, o ratovima i miru, o trgovini i putovanju. Sve što se o tome zna samo je opšta slika, rekonstruisana iz arheoloških predmeta, koje je preistorijski čovek izrađivao i namenjivao pojedinim manifestacijama svoga života. Zato detalji koji istoriju

Individualitäten stehen, wissenschaftliches Gemeingut geworden ist.”

²⁸ „Kultur ist das Ergebnis der geistigen Betätigung des Menschen, objectivierter, stoffgebundener Geist”. Ideja *Volkgeista* je tako dobila svoju materijalizaciju.

²⁹ Svoje kreacionističke, rasističke i antisemitske stavove Mengin je najbolje pokazao u knjizi *Geist und Blut* (Urban 2013; Rebay-Salisbury 2011).

³⁰ O važnosti keramike za sopstvenu „genealogiju” Grbić kaže: „Iako nisam onda imao pojma o značaju grnčarije za praistorijska istraživanja, niti uopšte ranije se interesovao za tu vrstu radinosti, Niderleova predavanja su me zadobila za njega lično, zatim grnčariju, praistoriju i potonju arheologiju” (Grbić 1956, 6).

najviše zanimaju nedostaju, a slika je više etnografska. *Otkopavanja su otkrila tipove kuća, izgled naselja, prvobitna utvrđenja, oblik i ukras na grnčariji, vrste i namenu kamenog, koštanog i metalnog oruđa, oružja i nakita, umetničke i kultne predmete, način sahranjivanja. Ovo sve zajedno čini izvanrednu paletnografsku sliku života preistoriskog čoveka*" (Grbić 1939, 47, naglasio A. B).

Ukoliko Grbićevu definiciju uporedimo i sa čuvenom definicijom arheološke kulture Gordona Čajlda videćemo da ono što je za Čajlda „kultura” koju on poistovećuje sa „narodom”, u Grbićevom slučaju je to „paletnografska slika” kao krajnja instanca arheološke kulture (up. McNairn 1980, 48).

Ova digresija u tumačenja arheološke kulture ima za cilj da pokaže da je postojalo saglasje na jednom opštem nivou među arheolozima tridesetih godina o značenju arheološke kulture, a takođe i saglasje među pripadnicima Grbićevih naučnih mreža.

Međutim, Grbićeva korespondencija sa Menginom je vrlo pragmatična. Grbić se raspitivao kod Mengina o vremenu njegove posete Beču i tražio je pomoć i mišljenje u vezi s *Godišnjakom Podunavskih arheologa (Danubius)*.³¹ U arhivu u Sremskim Karlovcima sačuvano je znatno više pisama Kurta Vilfonzedera (Kurt Willvonseder), Menginovog učenika i asistenta, koji je uporno potraživao fotografije vinčanskog materijala, obavestavao Grbića o svojim planovima vezanim za studijsko putovanje u Beograd ili se raspitivao za Vasićevu publikaciju o Vinči.³²

Na drugoj strani, Grbić je od 1933. godine nastojao da obnovi saradnju sa Unfercagtom i Rajsvicem kako bi se nastavila iskopavanja Gradišta kod Ohrida. Nastavio je prepisku sa Rajsvicem i Unfercagtom sve do 1940. godine ali njihovi planovi se nisu realizovali.³³ Za Unfercagta su očigledno bila važnija iskopavanja Zantoha (Zantoch, Santok), arheološkog lokaliteta koji se danas nalazi u zapadnoj Poljskoj, a koja su bila pomognuta od nemačke organizacije Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft (Severno i istočnonemačka istraživačka organizacija). Ova organizacija je tokom Trećeg Rajha postala glavna baza nemačkog proučavanja Istoka (*Ostforschung*).³⁴ Iako je po obra-

³¹ Pisma Grbića upućena Osvaldu Menginu, 22. oktobar 1934. godine i 5. mart, 1935. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić.

³² Pisma Kurta Vilfonzedera upućena Miodragu Grbiću, 25. mart, 27. april, 2. jun, 1936. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić.

³³ Pismo Vilhelma Unfercagta upućeno Miodragu Grbiću, 1. april 1940. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić, Pismo Vilhelma Unfercagta upućeno Milanu Kašaninu, 11. maj. 1940. godine u kojem ga obavestava da se iskopavanja mogu nastaviti tek po okončanju rata, ANM, nezveden akt.

³⁴ Izraz *Ostforschung* se odnosi na istraživanja raznih nemačkih naučnika u godinama posle Prvog svetskog rata, ne bi li stekli argumente za političke i teritorijalne pretenzije na račun istočnih suseda (Fehr 2004, 197).

zovanju bio klasični arheolog, Unfercagt je čak ocenjen i kao jedan od „prvih majstora slovenske arheologije” (Fehr 2004, 232). No, iskopavanja Zantoha bila su u jasnom političkom kontekstu spornih teritorija između Nemačke i Poljske, i tu je Unfercagt otvoreno pokazao svoje stereotipne stavove vezane za „primitivnu kulturu Slovena” u odnosu na „civilizacijski” podsticaj Severnih Germana (Brather 2001; Fehr 2004; Saalman 2014, 209). Grbić je dobio poziv od Unfercagta da učestvuje na iskopavanjima ovog višeslojnog naselja i da umesto nastavka iskopavanja na Ohridu provede 2 do 3 meseca u Berlinu ali u datom momentu to nije bilo moguće.³⁵

Rajsvic se i sam interesovao za nastavak iskopavanja Gradišta. Takođe, u nekoliko navrata, predstavljao se kao posrednik između Unfercagta, ostalih nemačkih arheologa i Grbića. Dobar primer je Rajsviceva preporuka koju je poslao Grbiću u vezi s Holsteovim (Friedrich Holste) studentskim putovanjem i eventualnim dolaskom u Beograd. Holste je bio učenik Gera fon Merharta (Gero von Merhart) i asistent na Institutu za pre- i ranu istoriju na Univerzitetu u Minhenu (Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität München). U jednom pismu Grbiću, Rajsvic o Holsteu kaže da je Holste već imao priliku da oseti „Balkansku dušu” u Beču i Minhenu, i da je u tom smislu „predodređen” i moli Grbića da se postara za dobar utisak o „vašoj lepoj zemlji” „muzejskom blagu” i „praistorijskim mogućnostima”.³⁶ Predodređen ili ne, dve godine posle boravka u Beogradu, Holste će objaviti prvu hronologiju vinčanske keramike i tako postati jedan od retkih glasova pre Drugog svetskog rata suprostavljenih Vasićevom datovanju Vinče (Holste 1939; Palavestra 2013, 689).

Zaključak

Radanje Grbićevih naučnih mreža može se vremenski dobro uklopiti s rađanjem sličnih internacionalnih mreža koje su proizišle iz „kuhinje” arheologije nemačkog govornog područja od 30-ih godina XX veka. Iza prividnog internacionalizma krio se imperijalizam i obrisi buduće nacističke *Mitteleurope* (up. Link 2009; Ristović 1991, 271). Idejni nivo Grbićevih naučnih mreža se ogleda

³⁵ Pismo Miodraga Grbića upućeno Unfercagtu, 18. avgust 1934. godine, Pismo Vilhelma Unfercagta upućeno Grbiću, 27. avgust 1934. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić.

³⁶ „Sie werden es bald bemerken, dass er etwas von der ‚Balkanska duša‘ schon in Wien und München verspürt hat und prädestiniert erscheint, ein wirklich guter ‚Conbalkanicus‘ zu sein ... Also bitte seien Sie zu ihm ‚wie zu mir‘ und verhelfen Sie ihm zu einem recht guten Eindruck von Ihrem schönen Land und Ihren Museumsschätzen und prähistorischen Möglichkeiten”. Pismo Rajsvice upućeno Grbiću, 11. januar 1937. godine, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić.

u istim interesovanjima od kojih bi trebalo naglasiti pitanja hronologije neolita, mesta koje je područje Srbije (uopšteno Balkana) imalo tokom praistorijskih perioda, shvatanje ovog područja kao raskrsnice puteva u praistoriji, kao mesta gde su se Istok i Zapad sastajali. Kontinuirana nit pitanja: gde je nastala evropska civilizacija, koji su putevi neolitizacije, odakle su potekli Indoevopljani, može se pratiti od početka XX veka, od nemačkog praistoričara Alfreda Gecea, preko Miloja Vasića, Osvalda Mengina, Gordona Čajlda, pa sve do Grbićevog vremena (Götze 1902; Vasić 1906; Menghin 1928; Childe 1928). Istraživanja područja Srbije trebalo je da pruže odgovor na ova velika identitetska pitanja Evrope, odakle svetlost civilizacije dolazi sa severa ili juga – Ex Septentrione Lux ili Ex Oriente Lux (*sensu* Wiwjora 2002).

Pored „velikih” naučnih odgovora kojima je težio, formiranje i dugogodišnje održavanje mreže kroz profesionalne i lične kontakte omogućilo je Grbićevo pozicioniranje tokom Drugog svetskog rata. Grbić je najzad dobio priliku da značajnije utiče na žive arheološke aktivnosti, a time i formulisanje uslova u kojima će se razvijati arheologija u Srbiji.³⁷ Uz pomoć Rajsvisa koji je tokom rata angažovan kao vojni savetnik u referatu za zaštitu umetničkih vrednosti, Grbić je organizovao Muzejski kurs. Grbićeva predavanja kao i praksa na iskopavanjima Kalemegdana koje je vodio Unfercagt, kao saradnik Himlerove organizacije Anenerbe, uticaće na potonju generaciju arheologa (Bandović 2014). Istovremeno, odlukom vojnog zapovednika Srbije osniva se Odeljenje za zaštitu spomenika kulture pri Ministarstvu prosvete i vera koje će kasnije prerasti u Centralni zavod za zaštitu starina na čije čelo je, kao član Nemačkog arheološkog instituta i dugogodišnji saradnik u nemačko-srpskim iskopavanjima, postavljen Miodrag Grbić (Vujošević 2002, 121). Grbićeva nekadašnja ambicija da postane profesor takođe će se ostvariti tokom rata, kada je Odlukom predsednika Ministarskog saveta, a na predlog Ministra prosvete, 4. februara 1943. godine, Grbić postavljen za vanrednog profesora na katedri Preistorija i arheologija.³⁸

Još jedan od načina „razgranavanja mreže” ogleđa se u podatku da je Grbić bio i glavni posrednik odlaska Vladimira Milojčića na doktorat kod Mengina u Beč. Milojčić je studije otpočeo kod Miloja Vasića ali se, po zatvaranju Univerziteta od strane nemačke okupacione uprave, našao i na Muzejskom kursu.³⁹ U nekoliko pisama koje je Milojčić poslao od decembra 1942. godine, on zahvaljuje Grbiću na svemu što je uradio oko stipendije.⁴⁰

³⁷ O čemu svedoči dokument „Stanje i zadaci naše arheologije” koji je napisan 1943. godine (Bandović 2014, 641).

³⁸ ANM, br. 108, 9. mart 1943. godine, akt Ministarstva prosvete i vera.

³⁹ Spisak arheologa i studenata arheologije na Muzejskom kursu, nezaveden akt, ANM

⁴⁰ Pisma Vladimira Milojčića upućena Grbiću, 7. decembar 1942. i 8. mart 1943. godine gde kaže: „Vanredno sam Vam zahvalan na svemu što ste učinili oko moje stipendije (...) inače moj rad je potpunoma gotov i počeo sam da ga prevodim na njemački jezik. Prof Menghin je u svemu saglasan sa mojim radom i kako mi izgleda

Naučne mreže, dakle, trebalo bi posmatrati kroz nekoliko aspekata. Kao oponent Miloju Vasiću, Grbić je u internacionalnim kontaktima tražio potvrdu sopstvenih ideja vezanih za praistoriju na području Srbije (Balkana) kako zbog sopstvene izolovanost tako i zbog nemogućnosti da utiče na tokove arheologije u Srbiji. Grbić je naučne mreže video i kao način da sopstvene interese koji se tiču položaja i moći dovede do neprepoznavanja, što će naročito postati jasno tokom Drugog svetskog rata. To znači da naučne mreže valja posmatrati ne samo kao internalističke sfere zanimanja naučnika, već i kao ogledno polje gde se prepoznaje motivacija za idejne stavove. Druge aspekte, valja tek sagledati.

Arhivska grada

ANM, Arhiv Narodnog muzeja u Beogradu
Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić

Literatura

- Anon. 1959. *Nemačka obaveštajna služba u okupiranoj Jugoslaviji IV. Srbija, Makedonija, Crna Gora*, Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNRJ, Uprava državne bezbednosti, III odeljenje.
- Babić, Staša. 2011. Čemu još istorija arheologije? *Etnoantropološki problemi* 6 (3): 565–577.
- Bandović, Aleksandar. 2012. Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 7 (3): 629–648.
- — —. 2014. Muzejski kurs i arheologija u Drugom svetskom ratu u Beogradu. *Etnoantropološki problemi* 9 (3): 625–645
- Baudou, Evert. 1998. The problem-orientated scientific biography as a research method. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 31 (2): 79–96.
- Brather, Sebastian. 2001. „Wilhelm Unverzagt und das Bild der Slaven“. In *Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995*, Hrsg. Heiko Steuer, 173–198. Berlin: Walter De Gruyter.
- Childe, Gordon. 1928. O značaju Srbije za preistoriju Evrope. *Starinar*, Knjiga IV (za 1926 i 1927): 45–54.
- Childe, Gordon V. 2004 [1935]. “Changing Methods and Aims in Prehistory”. In *Foundation of Social Archaeology, Selected Writings of V. Gordon Childe*, eds. T. C. Patterson and C. E. Orser Jr, 25–43. Oxford: Berg.
- De Mey, Marc. 1982. *The Cognitive Paradigm. Cognitive Science, a Newly Explored Approach to the Study of Cognition Applied in an Analysis of Science and Scientific Knowledge*. Dordrecht: Springer.

potpunoma zadovoljan. Ako bude sve dobro išlo izgleda mi da bi u junu, julu moga bit gotov sa Doktoratom”, Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, Fond Miodrag Grbić. Milojčić nije dobio Humboltovu stipendiju za odlazak kod Mengina, kako se to uglavnom smatra, već je postao stipendista Nedićeve vlade kao pripadnik Zbora i član SDK (Srpski dobrovoljački korpus) (Anon. 1959, 651; *contra* Hauptmann 1994).

- Díaz-Andreu, Margarita. 2007. Internationalism in the invisible college: political ideologies and friendships in archaeology. *Journal of Social Archaeology* 7: 29–48.
- — —. 2008. “Revisiting the ‘invisible college’: José Ramón Mélida in early 20th century Spain.”. In *Histories of Archaeology: archives, ancestors, practices*, (eds.) N. Schlanger & J. Nordbladh, 121–129. Oxford: Berghahn Books.
- Dorđević, Ivan M. 1984. Vladimir R. Petković od 1931–1956. *Starinar* XXXV: 41–49.
- Fehr, Hubert. 2004. Prehistoric archaeology and German Ostforschung: the case of the excavations at Zantoch. *Archaeologia Polona*, vol. 42: 197–228.
- Fewkes, J. Vladimir. 1932. Excavations in the Late Neolithic Fortress of Homolka in Bohemia. A Preliminary Report. *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 71 (6): 357–392.
- Filow Bogdan i Karel Škorpil. 1927. *Die archaische Nekropole von Trebenische am Ochridasee*. Berlin.
- Gačić, Divna. 2005. *Miodrag Grbić (1901–1969) život i delo*. Sremski Karlovci: Zavičajna zbirka.
- Götze, Alfred. 1903. Eine neue steinzeitliche Station in Serbien. *Globus* 83. Nr. 3: 37–41.
- Grbić, Miodrag. 1928. Arhajska nekropola kod Trebeništa na Ohridskom jezeru. *Glasnik Skopskog naučnog društva* III: 280–283.
- — —. 1929. *Pločnik. Eine Prähistorische Ansiedlung aus der Kupferzeit*. Beograd: National Museum.
- — —. 1930. Keramika bakarnog doba iz nalazišta kod Čoke u Banatu. *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* III (2): 198–206
- — —. 1933–1934a. Neolitsko groblje u Botošu kod Velikog Bečkereka. *Starinar*, treća serija VIII/IX: 40–58.
- — —. 1933–1934b. Miloje M. Vasić: Preistorijska Vinča I. Industrija cinabarita i kosmetika u Vinča. Beograd 1932. *Starinar*, treća serija VIII/IX: 322–326.
- — —. 1939. „Preistorijsko doba Vojvodine”. U *Vojvodina I*, ur. Dušan Popović, 47–60. Novi Sad.
- — —. 1956. *Svetla ispod zemlje-biografija jednog arheologa*, autobiografija. Rukopisno odeljenje Biblioteke Matice srpske br. M-12424
- Grünert, Heinz. 2002. *Gustaf Kossinna (1858–1931). Vom Germanisten zum Prähistoriker. Ein Wissenschaftler im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*, Vorgeschichtliche Forschungen 22. Leidorf: VML Verlag Marie.
- Hauptmann, Harald. 1994. „Milojčić, Vladimir”. In *Neue Deutsche Biographie* (NDB). Band 17, Duncker & Humblot, Berlin, 531–532. Dostupno na: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0001/bsb00016335/images/index.html?id=00016335&grosser=&fip=eayaxsqseayasadqrsqrsqseayztsxdsyd&no=1&seite=547>.
- Holste, Friedrich. 1939. Zur chronologischen Stellung der Vinča-Keramik. *Wiener Prähistorische Zeitschrift* XXVI/1: 1–21.
- Kroeber, Alfred and Kluckhohn, Clyde. 1952. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Harvard University Peabody Museum of American Archeology and Ethnology Papers 47.
- Kun, Tomas. 1974. *Struktura naučnih revolucija*. Beograd: Nolit.

- Kuhn, Thomas. 1977. "The History of Science". In *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*, 103–126. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Link, Fabian. 2009. The Internationalism of German Castle Research: Bodo Eberhardt, His European Network, and the Construction of 'Castle Knowledge'. *Public Archaeology* 8 (4): 325–350.
- Ljubomirović, Irena. 2013. *Nikola Vulić – istoričar antike*: Niš: Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu.
- McNairn, B. 1980. *The Method and Theory of V. Gordon Childe*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Menghin, Oswald. 1913. Vasić M. Gradac. Preistorijsko nalazište latenskog doba. Glas Srpske Kraljevske Akademije LXXXVI. Drugi razred 51. 1911. (Str. 97–134). *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* XXXIII: 240–241.
- Menghin, Oswald. 1922. Gustaf Kossinna, Die Indogermanen. Ein Abriß. I. Teil. Das indogermanische Urvolk. *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, 3–4: 116–118.
- Menghin, Oswald. 1928. Ka preistoriji vršačke oblasti. *Starinar*, Knjiga IV (za 1926 i 1927): 15–29.
- Milosavljević, Monika. 2013. Niko Županić i konstrukcija jugoslovenske etnogeneze. *Etnoantropološki problemi* 8 (3): 681–708.
- Mößner, Nicola. 2011. Thought styles and paradigms—a comparative study of Ludwik Fleck and Thomas S. Kuhn. *Studies in History and Philosophy of Science* 42: 362–371
- Mulkay, Michael, Gilbert, G. Nigel and Woolgar, Steve. 1975. Problem areas and research networks in science. *Sociology* 9 (2): 187–203.
- Neostupny, E. 2002. "Czech archaeology at the turn of the millennium." In *Archaeologies of Europe. History, methods and theories*, eds. P. F. Biehl, A. Gramsch and A. Marciniak, 283–288. Münster: Waxman.
- Novaković, Predrag. 2011. "Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective". In *Comparative Archeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, ed. Ludomir R. Lozny, 339–461. New York: Springer.
- Olsen, Bjornar. 2002. *Od predmeta do teksta*. Beograd: Geopoetika.
- Palavestra, Aleksandar. 2013. Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8 (3): 681–715.
- Palavestra, Aleksandar and Staša Babić. 2016. False Analogy: Transfer of Theories and Methods in Archaeology (The Case of Serbia). *European Journal of Archaeology*, Vol. 19 (2): 1–19.
- Palavestra Aleksandar i Milosavljević Monika. 2015. Delo Jovana Cvijića i Vladimira Dvornikovića kroz prizmu srpske arheologije. *Etnoantropološki problemi* 10 (3): 619–649.
- Raczkowski, Włodzimierz. 2011. "The 'German School of Archaeology' in its Central European Context: Sinful Thoughts." In *A History of Central European Archaeology Theory, Method, and Politics*, eds. A. Gramsch and U. Sommer, 197–214. Budapest: Archaeolingua.
- Reinecke, Paul. 1931. Pločnik. Eine Prähistorische Ansiedlung aus der Kupferzeit (Prähistorische Denkmäler, National Museum in Belgrad I). *Wiener Prähistorische Zeitschrift* XVIII: 70–71.

- Rebay-Salisbury, Katharina. 2011. "Thoughts in circles: Kulturkreislehre as a hidden paradigm in past and present archaeological interpretations". In *Investigating Archaeological Cultures*, eds. Benjamin Roberts and Marc Vander Linden, 41–59. New York: Springer.
- Ristović, Milan. 1991. *Nemački novi poredak i Jugoslovena Evropa: 1940/1941–1944/1945: planovi o budućnosti i praksi*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Saalman, Timo. 2014. *Kunstpolitik der Berliner Museen 1919–1959*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Salač, Vladimír. 2006. „Abriss der Geschichte der Universitätsarchäologie in Tschechien bis zum 2. Weltkrieg“. In *The beginnings of academic pre- and protohistoric archaeology (1890–1930) in a European perspective*, Hrsg. J. Callmer, M. Meyer, R. Struwe, C. Theune, 221–236. Rahden: Verlag Marie Leidorf.
- Sarija, Balduin. 1936. Šesto naučno putovanje nemačkih i podunavskih arheologa. *Jugoslavenski istoriski časopis* II (4): 734–740.
- Sommer, Utrike and Alexander Gramsch. 2011. "German Archaeology in Context. An Introduction to History and Present of Central European Archaeology". In *A History of Central European Archaeology. Theory, Methods, and Politics*, eds. A. Gramsch and U. Sommer, 7–40. Budapest: Archaeolingua.
- Stocking, W. George. 1965. On the limits of 'presentism' and 'historicism' in the historiography of the behavioral sciences. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, Vol. 1 (3): 211–218.
- Škorić, Marko. 2010. *Sociologija nauke. Mertonovski i konstruktivistički programi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Trigger, Bruce. 2006. *History of Archaeological Thought*, 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Unverzagt, Wilhelm. 1954. Die Burganlage über dem Kloster St. Erasmo am Ochridasee. *Germania* 32: 19–21.
- Urban, Otto. 2013. „Die Urgeschichte in Österreich vor und während NS-Zeit“. In *Graben für Germanien. Archäologie unterm Hakenkreuz*, Hrsg. Focke-Museum, 126–133. Stuttgart: Theiss Verlag.
- Vasić, Miloje. 1906. Prilozi ka rešavanju trojanskih problema. *Glas Srpske Kraljevske Akademije* LXX, Drugi razred 43:163–289.
- – –. 1914. Žuto Brdo. Prilozi za poznavanje kulture gvozdenoga doba u Dunavskoj Dolini IV, V, VI. *Starinar* n. r. VI: 1–93.
- – –. 1932. *Preistoriska Vinča I. Industrija cinabarita i kosmetika u Vinči*. Beograd: Državna štamparija.
- Vujošević, Žarko. 2002. Kunst- und Denkmalschutz u okupiranom Beogradu. *Nasleđe* br. 4: 119–126.
- Wiwjorra, Ingo. 2002. „'Ex oriente lux' – 'Ex septentrione lux'". Über den Widerstreit zweier Identitätsmythen." In *Prähistorie und Nationalsozialismus. Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933–1945*, Hrsg. A. Leube und M. Hegewisch, 73–106. Heidelberg: Synchron Wissenschaftsverlag.
- Zuccala, Alesia. 2006. Modeling the Invisible College. *Journal of the American Society for information science and technology* 57 (2): 152–168.

Aleksandar Bandović
National Museum, Belgrade

*Scientific networks of Miodrag Grbić
and their influence upon Serbian archaeology*

In order to understand the creation, spread, adoption, and maintenance of scientific ideas, it is productive to study scientists in relation to their contemporaries. The studies in sociology of science indicate that the informal level of personal communication makes up a substantive part of scientific life. Scientists build various strategies, find confirmation for their ideas, or fortify their position through personal communication. Driven by various interests, scientists form networks of interaction. The analysis of personal correspondence of Miodrag Grbić (1901–1969), archaeologist and custodian of the National Museum in Belgrade, offers insight into the less known, but important details of the history of Serbian/Yugoslav archaeology. The activity of Grbić becomes considerably more comprehensible when observed in its context, in the light of international scientific networks. The ideas he shared in this framework will become apparent during the World War II, to gain their final shape in the form of Museum Course. From a wider perspective, major important themes of culture-historical archaeology under the specific political circumstances of Europe between the wars, may be discerned beyond the scientific networks of Grbić.

Keywords: scientific networks, sociology of science, history of archaeology, culture-historical archaeology, Miodrag Grbić

*Réseaux scientifiques de Miodrag Grbić
et son influence sur l'archéologie serbe*

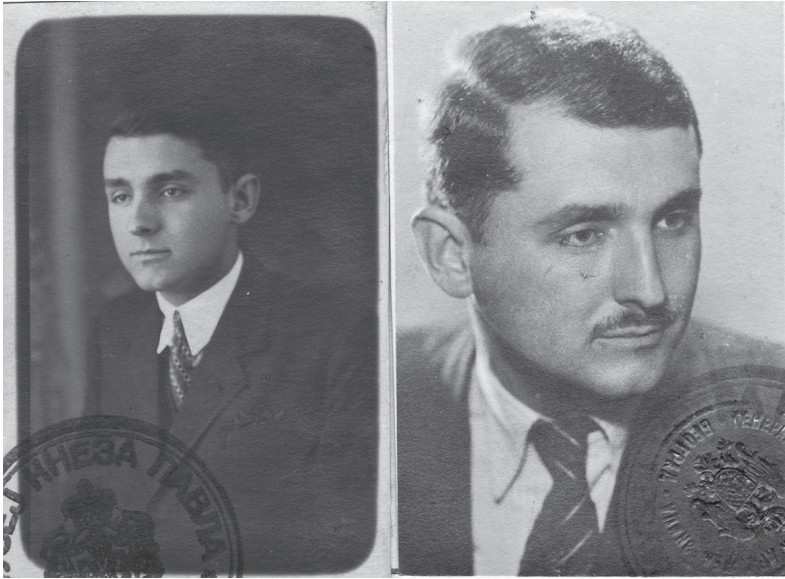
Pour comprendre l'apparition, la diffusion, l'adoption et la préservation des idées en science il faut observer le scientifique à la lumière de ses contemporains. Les études de la sociologie de la connaissance démontrent que le niveau informel, ou plutôt la communication personnelle, représente la plus grande partie de la vie scientifique. À travers la communication personnelle les scientifiques créent de différentes stratégies, trouvent la confirmation de leurs idées ou renforcent leurs positions. De cette manière, guidés par divers intérêts, les scientifiques se regroupent dans les réseaux interactifs. L'analyse de la correspondance personnelle de M. Miodrag Grbić (1901–1969), conservateur du musée et archéologue au Musée National de Belgrade, nous découvre des détails inconnus et importants de l'histoire d'archéologie serbe et yougoslave. Le travail de M. Grbić devient plus précis à travers l'observation des réseaux scientifiques internationaux. Ses idées partagées dans le cadre des réseaux scientifiques de-

viendront particulièrement explicites pendant la Deuxième Guerre mondiale sous la forme d'un cours de muséologie. Grâce aux réseaux scientifiques de M. Grbić nous pouvons établir de grands et importants thèmes culturels et historiques dans un contexte historique et politique spécifique pour l'Europe entre les deux guerres.

Mots clefs: Réseaux scientifiques, sociologie de la connaissance, histoire de l'archéologie, archéologie historique et culturelle, Miodrag Grbić

Primljeno / Received: 1 .7. 2016.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 29. 8. 2016.

Sl. 1. Miodrag Grbić, 1927 i 1937. godina,
Službenički list Miodraga Grbića, ANM